

Projekt ustawy zniesieniu Funduszu Kościelnego

MARSZAŁEK
Warszawa, dnia 29 lipca 2004 r.

SENATU

RZECZYPOSPOLITEJ

POLSKIEJ

Szanowna Pani Senator
Krystyna Sienkiewicz

Informuję Panią Senator, jako przedstawiciela upoważnionego do reprezentowania wnioskodawców, że skierowałem, na podstawie art. 79 ust. 1 Regulaminu Senatu, do rozpatrzenia przez Komisję Ustawodawstwa i Praworządności, Komisję Polityki Społecznej i Zdrowia oraz Komisję Gospodarki i Finansów Publicznych projekt ustawy o zniesieniu Funduszu Kościelnego (*druk nr 771*).

Z poważaniem

(-) Ryszard Jarzembowski
WICEMARSZAŁEK SENATU

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

(-)

Andrzej

Janusz

Tadeusz

Janusz

Franciszek

Czesława

Zygmunt

Gerard

Jolanta

Kazimierz

Witold

Ryszard

Dorota

Aleksandra

Irena

Kazimierz

Grzegorz

Grzegorz

Grzegorz

Jolanta

Wiesława

Ewa

Krystyna

Ryszard

Anulewicz

Bargieł

Bartos

Bielawski

Bobrowski

Christowa

Cybulski

Czaja

Danielak

Drożdż

Gładkowski

Jarzembowski

Kempka

Koszada

Kurzępa

Kutz

Lato

Matuszak

Niski

Popiołek

Sadowska

Serocka

Sienkiewicz

Sławiński

(-) Maria Szyszkowska

[poniżej zamieszczamy tekst projektu]

Projekt

Ustawa

z dnia 2004 r.

o zniesieniu Funduszu Kościelnego

Art. 1

Znosi się Fundusz Kościelny, utworzony ustawą z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, Nr 10, poz. 111; z 1969 r. Nr 13, poz. 95; z 1975 r. Nr 17, poz. 94; z 1989 r. Nr 29, poz. 154; z 1998 r. Nr 137, poz. 887).

Art. 2

W ustawie budżetowej na rok 2005 zostanie uwzględniona dotacja dla Funduszu Ubezpieczeń Społecznych na pokrycie składek na ubezpieczenie emerytalne, rentowe i zdrowotne duchownych za rok 2004 w części, która nie zostanie sfinansowana w 2004 r. przez Fundusz Kościelny oraz przez składki opłacane przez duchownych, instytucje diecezjalne i zakonne.

Art. 3

W ustawie z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, Nr 10, poz. 111; z 1969 r. Nr 13, poz. 95; z 1975 r. Nr 17, poz. 94; z 1989 r. Nr 29, poz. 154; z 1998 r. Nr 137, poz. 887) skreśla się:

- 1) w art. 1: ustęp 4;
- 2) artykuły: 8-11.

Art. 4

W ustawie z dnia 23 stycznia 2003 r. o powszechnym ubezpieczeniu w Narodowym Funduszu Zdrowia (Dz. U. Nr 45, poz. 391, Nr 73, poz. 660, Nr 96, poz. 874, Nr 122, poz. 1143, Nr 128, poz. 1176, Nr 135, poz. 1268, Nr 160, poz. 1609, Nr 202, poz. 1956 i Nr 210, poz. 2037 oraz z 2004 r. Nr 5, poz. 37) w art. 28 ust. 4 i 5 otrzymują brzmienie:

"4. Składki na ubezpieczenie zdrowotne duchownych oraz alumnów wyższych seminariów duchownych i teologicznych, postulatów, nowicjuszy i juniorystów i ich odpowiedników, ponoszą z własnych środków, ubezpieczeni.

5. Składki za ubezpieczonych, o których mowa w art. 4, może finansować zwierzchnia krajowa instytucja diecezjalna lub zakonna".

Art. 5

W ustawie z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (Dz. U. Nr 137, poz. 887, Nr 162, poz. 1118 i 1126; z 1999 r. Nr 26, poz. 228, Nr 60, poz. 636, Nr 72, poz. 802, Nr 78, poz. 875 i Nr 110, poz. 1256; z 2000 r. Nr 9, poz. 118, Nr 95, poz. 1041, Nr 104, poz. 1104 i Nr 119, poz. 1249; z 2001 r. Nr 8, poz. 64, Nr 27, poz. 298, Nr 39, poz. 459, Nr 72, poz. 748, Nr 100, poz. 1080, Nr 110, poz. 1189, Nr 111, poz. 1194, Nr 130, poz. 1452 i Nr 154, poz. 1792; z 2002 r. Nr 25, poz. 253, Nr 41, poz. 365, Nr 74, poz. 676, Nr 155, poz. 1287, Nr 169, poz. 1387, Nr 199, poz. 1673, Nr 200, poz. 1679 i Nr 241, poz. 2074; z 2003 r. Nr 56, poz. 498, Nr 65, poz. 595, Nr 135, poz. 1268, Nr 149, poz. 1450, Nr 166, poz. 1609, Nr 170, poz. 1651, Nr 190, poz. 1864, Nr 210, poz. 2037, Nr 223, poz. 2217 i Nr 228, poz. 2255 oraz z 2004 r. Nr 19, poz. 177):

- 1) w art. 4 pkt 2: skreśla się lit. f);
- 2) w art. 7 dodaje się pkt 6 w brzmieniu:

„6) duchowni przebywający na misjach lub prowadzący działalność duszpasterską wśród Polonii”;

- 3) w art. 16:

a) ust. 10 otrzymuje brzmienie:

„10. Składki na ubezpieczenie emerytalne i rentowe duchownych, o których mowa w art. 9 ust. 1a finansują w całości, z własnych środków, ubezpieczeni.”

b) ust. 10a otrzymuje brzmienie:

„10a. Składki za ubezpieczonych, o których mowa w ust. 10, oraz w art. 7 pkt 6 może finansować zwierzchnia krajowa instytucja diecezjalna lub zakonna po uprzednim powiadomieniu Zakładu.”

Art. 6

Ustawa wchodzi w życie z dniem 1 stycznia 2005 r.

Uzasadnienie

Przed przejęciem przez państwo dóbr martwej ręki kościoły i inne związki wyznaniowe posiadały 7.069 gospodarstw rolnych o łącznej powierzchni 177.630,8 ha, z czego przypadało na Kościół Katolicki obrządku łacińskiego 154.920,3 ha, Kościół Katolicki obrządku greckokatolickiego (unickiego) 13.982 ha, Kościół Katolicki obrządku wschodniosłowiańskiego (tzw. neonia) 61,6 ha, kościoły ewangelickie 5.064,4 ha, Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny 2.830,6 ha, gminy wyznaniowe żydowskie 588,3 ha, kościoły mariawickie 118,4 ha, Muzułmański Związek Religijny 30,4 ha, Polski Kościół Chrześcijan Baptystów 21,1 ha,

Polski Narodowy Kościół Katolicki 6,7 ha, gminy mennonickie 6,2 ha, oraz na Kościół Starokatolicki, Wschodni Kościół Staroobrzędowcy oraz Kościół Metodystyczny po 0,1 ha.

Te dane, jak również poniższe dane o powierzchni przejętych przez Państwo dóbr martwej ręki zawarte są w przechowywanych w Archiwum Akt Nowych archiwaliach Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych, Departament Przebudowy Ustroju Rolnego, zwłaszcza w zespole akt 1434.

Nazwa „dobra martwej ręki” w jednej wersji pochodzi od okoliczności, że chodzi przede wszystkim o zapisy dokonywane na rzecz kościołów na łożu śmierci. Według drugiej wersji nazwa ta związana była z wielowiekowymi zakazami sprzedaży ziemi przez kościoły, przez co grunty te były martwe dla obrotu.

Powyższe dane statystyczne nie dotyczą ziem zachodnich i północnych, na których dekretem z dnia 26 września 1946 r. o ustroju rolnym i osadnictwie na obszarze Ziemi Odzyskanych i byłego Wolnego Miasta Gdańska (Dz. U. Nr 48, poz. 279) upaństwowiono z przeznaczeniem na cele naprawy ustroju agrarnego w Polsce niemal wszystkie grunty rolne, w tym także kościelne. Nie zostały na tych ziemiach upaństwowione, zgodnie z dekretem z dnia 8 marca 1948 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich (Dz. U. Nr 13, poz. 87) jedynie majątki osób narodowości polskiej (ludności rodzimej) lub innej narodowości prześladowanej przez Niemców. Wspomniany dekret z dnia 26 września 1946 r. przewidywał możliwość przekazania nieruchomości rolnych na potrzeby związków wyznaniowych, lecz przepis ten został zastosowany jedynie w odniesieniu do kilkuset hektarów. Opisana niżej ustawa z dnia 20 marca 1950 r. nie była stosowana na ziemiach zachodnich i północnych. Pewne zbliżenie do sytuacji w Polsce centralnej w dziedzinie dóbr martwej ręki przyniosły przepisy ustaw wyznaniowych z lat 90. XX w. zezwalające na obdarowanie przez państwo poszczególnych parafii (gmin wyznaniowych, zborów) na ziemiach zachodnich i północnych gruntami rolnymi o powierzchni do 15 ha.

Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, Nr 10, poz. 111; z 1969 r. Nr 13, poz. 95; z 1975 r. Nr 17, poz. 94; z 1989 r. Nr 29, poz. 154; z 1998 r. Nr 137, poz. 887) upaństwowiła, jak postanawiała jej art. 1 „wszystkie nieruchomości ziemskie związków wyznaniowych”. Jednak od upaństwowienia wyłączono gospodarstwa rolne proboszczów (beneficja proboszczowskie) o powierzchni do 50 ha, zaś na terenie województw poznańskiego, pomorskiego i śląskiego o powierzchni do 100 ha. W przypadkach przekroczenia tych norm obszarowych upaństwowieniu podlegała jedynie nadwyżka nad 50 względnie 100 ha. W aneksie do protokołu Wspólnej Komisji Rządu i Episkopatu z dnia 14 kwietnia 1950 r. wyłączono od upaństwowienia do 50 ha dla ordynariuszy diecezji i dla seminariów duchownych oraz do 5 ha dla domów zakonnych.

Jedynie zachowane w archiwach zestawienie powierzchni upaństwowionych gospodarstw rolnych według stanu z dnia 15 stycznia 1951 r., zatem po zakończeniu akcyjnego przejmowania dóbr martwej ręki, wskazuje, że przejęto 89.090,8 ha. Zestawienie nie zawiera podziału na poszczególne kościoły i inne związki wyznaniowe będące poprzednimi właścicielami przejętych nieruchomości. Po dniu 15 stycznia 1951 r. wykonanie ustawy o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki miało - poza jednym wyjątkiem - jedynie charakter korekt zarówno w postaci przejęcia przeoczonych nieruchomości jak i zwrotu nieruchomości nie podlegających przejęciu. Wyjątkiem było przejęcie po tym dniu, za wymuszoną przez władze państwowe zgodą kierownictwa Kościoła Prawosławnego, ponad 2.000 ha gruntów gospodarstw rolnych proboszczów parafii prawosławnych. Występujące w literaturze przedmiotu znacznie wyższe dane o rzekomej powierzchni przejętych nieruchomości nie znajdują oparcia w materiałach archiwalnych. Zresztą w żadnej publikacji nie podano źródeł zawiązonych danych.

Grunty wyłączonych od przejęcia gospodarstw rolnych proboszczów mogły być sprzedawane. Z możliwości tej korzystano w szerokim zakresie zarówno dla pokrycia wydatków kościelnych jak i w obawie przed możliwością dalszych upaństwowień. Prymas kardynał Stefan Wyszyński uważał, że prowadzenie dużych gospodarstw rolnych odciąża proboszczów od duszpasterstwa. W rezultacie powierzchnia gruntów rolnych, z których kościoły i inne związki wyznaniowe opłacały podatek gruntowy, wynosiła w 1965 r. 38.674,5 ha.

Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. ustalała w art. 1 ust. 4, że „Dochody z przejętych nieruchomości przeznaczone są wyłącznie na cele kościelne i charytatywne zgodnie z postanowieniami niniejszej ustawy.”. Dochód z tych nieruchomości oraz dotacje państwowe

utworzyły Fundusz Kościelny. Taka koncepcja miała poprzedniki w Austrii w końcu XVIII wieku w tzw. józefinizmie, w Niemczech w 1807 r. i po włączeniu Państwa Kościelnego do zjednoczonych Włoch w 1871 r. Warunkiem zastąpienia dotacjami państwowymi dochodów z upaństwowionych dóbr martwej ręki było pozostawanie tych dóbr we władaniu państwa.

Gdy w Austrii w 1960 r. doszło do porozumienia ze Stolicą Apostolską i zwrotu Kościołowi Katolickiemu części przejętych dóbr, w porozumieniu odpowiednio zmniejszono wysokość dotacji państwowych. We Włoszech wprowadzono w 1985 r. możliwość przekazywania przez podatników 0,8% (8 promili) należnego podatku dochodowego na cele kościelne, w związku z czym po kilkuletnim okresie przejściowym zaniechano wypłacania kościołom dotacji państwowych. W Polsce natomiast nie wydzielono organizacyjnie i finansowo upaństwowionych dóbr martwej ręki. Zostały one włączone do Państwowego Zasobu Ziemi, bez ustalenia wysokości dochodów z tych dóbr.

Fundusz Kościelny oparty został wyłącznie na dotacjach budżetowych. Cele Funduszu ustalone zostały w art. 9 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. w pięciu punktach: utrzymanie i odbudowa kościołów; udzielanie duchownym pomocy materialnej i lekarskiej oraz organizowanie dla nich domów wypoczynkowych; objęcie duchownych ubezpieczeniem chorobowym w przypadkach uzasadnionych; specjalne zaopatrzenie emerytalne społecznie zasłużonych duchownych; wykonywanie działalności charytatywno-opiekuńczej. W organach Funduszu Kościelnego mieli uczestniczyć duchowni, lecz Konferencja Episkopatu Polski odmówiła ich wydelegowania do tych organów. Zarząd Funduszu sprawował jeden z wicedyrektorów Urzędu do Spraw Wyznań.

Po zorganizowaniu na początku lat 60. XX w. Kół Księży w Zrzeszeniu Katolików „Caritas”, skupiających księży katolickich aprobujących zasady ustrojowe PRL, Fundusz Kościelny wydawany był w przeważającej części na rzecz tych Kół, które swym członkom udzielały pomocy materialnej i lekarskiej oraz organizowały dla nich domy wypoczynkowe. Fundusz Kościelny dotował również działalność Polskiej Rady Ekumenicznej i niekiedy niektórych kościołów, a także dotował remonty budynków kościelnych i cmentarzy wyznaniowych.

Zmiana nastąpiła poprzez uchwalenie w dniu 17 maja 1989 r. przez Sejm PRL ustawy o ubezpieczeniu społecznym duchownych (Dz. U. Nr 29, poz. 156), która przewidziała pokrywanie składek na to ubezpieczenie w wysokim stopniu z Funduszu Kościelnego. Zasada ta została podtrzymana w toku reformy ubezpieczeń społecznych przez wymienione w art. 5 powyższego projektu ustawy przepisy, które zastąpiły ustawę z 1989 r. Po zmianach ustrojowych rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 61, poz. 354) rozszerzyło przeznaczenie celów Funduszu na wspomaganie kościelnej działalności oświatowo-wychowawczej i opiekuńczo-wychowawczej oraz inicjatyw związanych ze zwalczaniem patologii społecznych. Jednak składki ubezpieczeniowe za duchownych odprowadzane przez Fundusz Kościelny stanowiły w ubiegłych latach nawet 95% wszystkich wydatków Funduszu. Uchwała Nr 148 Rady Ministrów z dnia 7 listopada 1991 r. w sprawie statutu Funduszu Kościelnego (Mon. Pol. Nr 39, poz. 279) m.in. urealniła przepis z 1950 r. o opiniodawczym udziale przedstawicieli kościołów w zakresie dysponowania środkami Funduszu.

W budżecie Państwa na rok 2004 dotacja na Fundusz Kościelny wynosi 78.333.000 zł.

Fundusz Kościelny zarówno w PRL jak i obecnie stanowi jedynie jedną z wielu dotacji publicznych na rzecz kościołów i innych związków wyznaniowych. Dotacje z budżetu państwa wypłacane są w myśl ustaw i przepisów wydanych na podstawie delegacji ustawowych. Natomiast instytucje samorządu terytorialnego oraz istniejące jeszcze przedsiębiorstwa państwowe w formie spółek prawa handlowego nie mają żadnych ograniczeń prawnych w dotowaniu kościołów i innych związków wyznaniowych.

Pełne wyliczenie wszelkich rodzajów dotacji bezpośrednich jest niemal niemożliwe.

Najważniejsze z nich to pomoc w utrzymaniu i remontach zabytków, duszpasterstwo wojskowe, policyjne, Straży Granicznej i Straży Pożarnej, duszpasterstwo więzienne, duszpasterstwo szpitalne, finansowanie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, wydziałów teologicznych na uniwersytetach państwowych, dotowanie prowadzonych przez kościoły i inne związki wyznaniowe prywatnych szkół ogólnokształcących, zawodowych i artystycznych, zakładów służby zdrowia i opieki społecznej. Pośrednią formą dotowania są ulgi podatkowe, celne oraz w opłatach sądowych.

W pierwotnym brzmieniu ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz. U. Nr 29, poz. 154, art. 61 ust. 1 pkt 2) możliwości przywrócenia osobom prawnym Kościoła Katolickiego własności dóbr martwej ręki zostały ograniczone do przypadków, gdy w toku realizacji ustawy z dnia 20 marca 1950 r. nie przestrzegano przewidzianych w tej ustawie i w aneksie do protokołu z dnia 14 kwietnia 1950 r. wyłączeń od przejęcia gospodarstw rolnych proboszczów, biskupów, seminariów duchownych i domów zakonnych. Natomiast nowelizacja dokonana ustawą z dnia 11 października 1991 r. o zmianie ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 107, poz. 459) znacznie rozszerzyła możliwość rewindykacji dóbr martwej ręki. Inne kościoły i związki wyznaniowe skorzystały w bardzo małym zakresie z możliwości rewindykacji dóbr martwej ręki, natomiast podobnie jak Kościół Katolicki skorzystały ze wspomnianej wyżej możliwości otrzymania gruntów rolnych dla swych jednostek na ziemiach zachodnich i północnych.

Ustawa z dnia 14 czerwca 1991 r. o finansowaniu Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego z budżetu państwa (Dz. U. Nr 61, poz. 259) była uzasadniana przede wszystkim upaństwowieniem liczącego około 7 tysięcy ha majątku rolnego Fundacji Potulickich, będącego jednym z głównych źródeł finansowania KUL. Przepis o finansowaniu KUL przez państwo został powtórzony w konkordacie z 1993 r. Jednak ostatecznie całe Państwowe Gospodarstwo Rolne w Potylicach, o powierzchni ponad 8 tysięcy ha, gdyż obejmowało ono także grunty należące poprzednio do innych właścicieli, zostało przekazane KUL-owi bez cofnięcia finansowania go przez państwo.

Brak jest opublikowanych danych o obecnej powierzchni gruntów rolnych należących do kościołów i innych związków wyznaniowych, chociaż Główny Urząd Statystyczny powinien dysponować takimi danymi na podstawie spisów rolnych. W publicystyce powtarza się liczba 160.000 ha tych gruntów. Zatem przejęcia przez państwo dóbr martwej ręki zostało zniwelowane. Tym samym upadł sens utrzymywania Funduszu Kościelnego.

Wobec tego proponuje się zniesienie Funduszu Kościelnego i obciążenie duchownych lub instytucji kościelnych i zakonnych całością składek na ubezpieczenie emerytalne, rentowe i zdrowotne duchownych. Prawo nie może działać wstecz, dlatego art. 2 umożliwi poniesienie przez budżet państwa składek za 2004 r. na te ubezpieczenia także po zniesieniu Funduszu Kościelnego. Projekt ustawy nie narusza natomiast wszystkich innych rodzajów dotowania kościołów i innych związków wyznaniowych z budżetu państwa.

Konkordat z dnia 28 lipca 1993 r. nie zawiera przepisów dotyczących bezpośrednio kościelnych majątków rolnych i Funduszu Kościelnego, natomiast w art. 22 przewiduje celowość uregulowania na nowo spraw finansów kościelnych.

Projekt ustawy nie dotyczy problematyki uregulowanej prawem Unii Europejskiej, które nie zajmuje się sprawami majątkowymi i finansowymi kościołów i innych związków wyznaniowych, pozostawiając je w wyłącznej gestii ustawodawstw poszczególnych państw członkowskich.

Zobacz także te strony:

[Dlaczego Hausner zapomniał o Funduszu Kościelnym?](#)

[Statut Funduszu Kościelnego](#)

[Dobra martwej ręki: mniej znane dzieje Św.Majątków](#)

(Publikacja: 02-08-2004 Ostatnia zmiana: 19-12-2004)

[Oryginał.](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,3550) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,3550>)

Contents Copyright © 2000-2008 Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2008 Michał Przech

Autorem tej witryny jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.

Właścicielem witryny są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach

komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tej witryny i jakiegokolwiek ich części.

Wszystkie strony tego serwisu, wliczając w to strukturę katalogów, skrypty oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tej witryny oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tej witryny i nie korzystać z jej zasobów.

Informacje zawarte na tej witrynie przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów serwisu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na witrynie. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych serwisu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl